

MENTALITĂȚI COLECTIVE ALE NOBILIMII DIN BASARABIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

CZU: 929.7(478)“XIX”

DOI: <https://doi.org/10.52673/18570461.22.4-67.10>

Doctor în istorie, conferențiar universitar **Cristina GHERASIM**,
Laureat al Premiului AȘM „V. Canțer” pentru rezultatele științifice obținute în anii 2020–2021
E-mail: gherasimcristina14@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8615-6086>
Institutul de Istorie
Universitatea de Stat din Moldova

COLLECTIVE MENTALITIES OF THE NOBILITY IN BESSARABIA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Summary. The change of mentality is a lasting process, carried out in special political, socio-economic and cultural conditions. In this sense, the influence of the tsarist domination regime, through all the policies promoted in the area between the Prut and the Dniester Rivers, generated some changes in the environment of the Bessarabian population in the second half of the 19th century, especially in the environment of the elites. The phenomenon is part of the general spirit of the 19th century, when the modernization and secularization of societies was fully affirmed, and with it the change of spiritual and cultural priorities.

Keywords: nobility, Bessarabia, tsarist domination regime, mentality, identity, everyday models.

Rezumat. Schimbarea mentalității este un proces de durată, desfășurat în condiții politice, social-economice și culturale speciale. În acest sens, influența regimului de dominație țarist, prin toate politicile promovate în spațiul dintre Prut și Nistru, a generat producerea unor modificări în mediul populației basarabene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în special în mediul elitelor. Fenomenul se înscrie în spiritul general al secolului al XIX-lea, când se afirmă pe deplin modernizarea și laicizarea societăților, iar odată cu aceasta și schimbarea priorităților spirituale și culturale.

Cuvinte-cheie: nobilime, Basarabia, regim de dominație țarist, mentalitate, identitate, modele cotidiene.

INTRODUCERE

În cercetarea istoriei, care, în viziunea lui N. Iorga, „ne prezintă oamenii feluriți ai timpurilor deosebite” [1, p. 66], alături de factorii politici și economici figurează și omul cu mentalitatea lui, căci omul, umanitatea sunt ultimul scop al istoriei. De fapt, ceea ce ne interesează este istoria „faptelor și suferințelor acestei ființe sălbatice, violente, brutale, bune, nobile, liniștite, ale acestei ființe pătate și pure, care e noi înșine” [2, p. 55].

În esența ei, concepția lui Iorga este idealistă; factorii materiali, deși n-au fost niciodată ignorați de marele istoric român (dovadă fiind nenumăratele sale studii și sinteze consacrate diverselor aspecte ale vieții economice), se află totuși la periferia scenei istorice, simple decoruri, care nu participă decât pasiv, indirect și, deci, fără niciun rol important la marea dramă care se joacă pe scenă. Rolul principal îl dețin ideile, stările de spirit, mentalitățile colective [3, p. 147], căci „în ciuda miopilor sau a interesaților care nu văd ori nu vor să vadă decât factorul material al acțiunilor sociale, stările de spirit sunt acelea care domină totul”.

Așadar, istoria se adâncește în trecut ca să prindă fenomenele în toată bogăția lor concretă și să le redea cu toată vivacitatea lor reală, oameni vii, în carne și oase cu sentimentele și dorințele lor omenești, cu scopurile lor înalte sau meschine cu tot ceea ce i-a frământat și i-a zbruciumat în viața lor de lupte, de renunțări, de sacrificii și de satisfacții [4, p. 222].

Astfel, comunitățile istorice, care s-au succedat de-a lungul timpului, au săvârșit nu numai fapte și creat instituții, ci au acumulat și transmis un „bagaj mental” sub formă de amintiri, concepții, idealuri, norme, obiceiuri, cercetarea mentalităților istorice oferind posibilitatea înțelegerii lumii contemporane [5, p. 10]. Mentalitatea este produsul dezvoltării istoriei de durată format dintr-un ansamblu/sistem ce cuprinde toate formele și manifestările unei colectivități, ale conștientului și ale subconștientului (atitudini, comportamente; viziuni asupra vieții, religiei, timpului, spațiului, identității și alterității etc.; imaginarul social, mit, utopie, simboluri). Mentalitatea este un fenomen complex și de „lungă durată”, iar schimbarea parțială a acesteia se realizează în prezența a trei elemente:

într-un anumit climat mental, conjuncturi mentale și contagiune mentală [5, p. 63].

Respectiv, anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus și impunerea regimului de dominație țarist a generat producerea unor modificări în mediul populației basarabene, în special în mediul elitelor. Fenomenul se înscrie în spiritul general al secolului al XIX-lea, când se afirma pe deplin modernizarea și laicizarea societăților, iar odată cu aceasta și schimbarea priorităților spirituale și culturale, liberalizarea moravurilor. În condițiile noi, create de venirea la putere a noilor structuri străine, nobilii basarabeni se vedeau siliți să abordeze modele inedite de comportament și atitudine, să reacționeze altfel decât o făceau până a fi sub jurisdicție străină, să manifeste alt gen de sentimente vis-a-vis de noii lor concetățeni și stăpâni.

Fără îndoială, regimul de dominație și-a lăsat amprenta asupra mentalităților în mediul nobilimii din Basarabia. Aceștia au fost ruși de la un spațiu cu propriul sistem politic, economic, social și cultural, cu propriile valori și încadrat în alte spații, unde se promova politica de rusificare și de omogenizare a tuturor popoarelor cuprinse în Imperiul Rus. Pe fundalul culturii tradiționale acest proces a avut drept consecințe infiltrarea de noi comportamente, noi manifestări ale identității, de diverse modele cotidiene și mondene. Abordarea problemei mentalităților colective ale nobilimii basarabene este una complexă, în continuare urmând să propunem analiza doar a unor aspecte, cum ar fi: manifestări ale identității naționale, viziunea despre spațiu, modelele cotidiene ș.a.

MANIFESTĂRILE IDENTITĂȚII NAȚIONALE ALE NOBILIMII BASARABENE

Manifestări ale identității naționale ale nobilimii basarabene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au produs în funcție de consecințele de durată ale influenței regimului de dominație țarist, precum și ale evenimentelor și proceselor desfășurate în acea perioadă. La analiza manifestărilor identitare ale nobilimii basarabene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea trebuie să ținem cont de rezultatele politicii față de această categorie socială promovată de către administrația țaristă. În primul rând, constatăm o creștere numerică. Dacă după anexare, în spațiul dintre Prut și Nistru identificăm un număr de 836 de boieri, dintre care majoritatea erau de naționalitate română [6, p. 24], atunci în 1897, în urma realizării Recensământului populației din Imperiul Rus, nobilimea basarabeană număra 21 863 de persoane [7, p. 21]. Această creștere nu este doar rezultatul evoluției demografice, ci și efectul politicii coloniale promovate de administrația imperia-

lă, în contextul confirmării de către alogeni a nobleței și includerii lor în Cartea genealogică a neamurilor nobile din Basarabia. Astfel, în componența nobilimii din Basarabia întâlnim, pe lângă nobilii români, și nobili ruși, polonezi, greci, ucraineni etc., fapt ce a influențat manifestarea identității naționale la nobilimea din teritoriul dintre Prut și Nistru. Mozaicul național/etnic respectiv a afectat calitatea acestei categorii sociale luate în ansamblu. Drept urmare, este puțin probabil ca „noua nobilime”, care punea accent în primul rând pe privilegiu, funcții și proprietate, să poată promova valorile naționale [8, pp. 140-158].

Așadar, o parte a nobililor din Basarabia s-au lăsat ademeniți de privilegiile acordate de administrația țaristă, neglijând identitatea sa națională. După cum menționează nobilul A. Nakko, contemporan al acelor schimbări în societatea basarabeană, treptat rezistența națională pasivă a boierilor moldoveni a slăbit. Relațiile cu funcționarii și militarii ruși, încuscirile, dorința de a-și plasa copiii în armată, în funcții, de a le face stagiul în armată, nevoile administrative, comerciale au împins această categorie socială spre legături mai strânse și mai intime cu societatea rusească, cu viața rusească. De aici survin un șir de schimbări ale moravurilor, tradițiilor, obiceiurilor și ideilor nobilimii din Basarabia. Această cotitură în societatea basarabeană are loc, în special, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când pe scenă apare noua generație, născută și educată în Basarabia sub influența spiritului rusesc [9, p. 150]. În persoana celor care au studiat în școlile din Basarabia administrația imperială a căpătat slugi credincioase, împrăștiate prin toate locurile „marii Rusii”, care au fel de fel de slujbe împărătești și obștești și care manifestă dragoste față de Țar și de Rusia, cu cuget curat împlinind voia Împăratului [10, p. 60].

Totuși, nobilii care proveneau din boierii autohtoni, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea manifestau și promovau și idei naționale. Între anii 1862–1863, în Basarabia exista o grupare boierească care, cu ocazia revoltei din Polonia, „visa să restabilească nația moldovenească în Basarabia, în vederea apropiării circumstanțelor care ar da nației dreptul de a cere unirea cu Moldova”. Din ea făceau parte: frații Alexandru și Carol Cotruță, frații Casso, frații Ioan și Constantin Cristi, Constantin Cazimir cu fiul lui, student [11, p. 113]. În rapoartele șefului Jandarmeriei guberniale a Basarabiei din 1875–1885 identificăm informații despre „intelectualitatea locală, de proveniență moldovenească, care are o trăsătură caracteristică ce o deosebește categoric de restul intelectualilor basarabeni: antipatia față de tot ce-i rusesc, visul la separarea Basarabiei de Rusia și unirea ei la Regatul Român” [12, p. 60].

La fel, se afirmă reprezentanții nobilimii basarabene care semnează lucrări literare, romane sociale, poezii și poezii care de cele mai multe ori pornesc de la experiențele, amintirile nobililor/autorilor, elementul narativ, literar fiind împletit cu cel biografic. Lucrările semnate de reprezentanții nobilimii din Basarabia, ca Matei Donici, Constantin Stamati-Ciurea, Dumitru C. Moruzi, Constantin Stere, ne permit să identificăm idei care argumentează că teritoriul dintre Prut și Nistru aparține spațiului românesc, fiind locuit în majoritate de români, iar idealul populației din regiune ar fi unirea cu Patria-mamă [13, pp. 118-134]. O puternică conștiință națională a exprimat Matei Donici, în lucrările căruia nota protestului împotriva regimului străin era foarte pronunțată. Pentru confirmare prezentăm doar câteva crâmpoie din poezia scrisă la Odesa, în anul 1869, intitulată *Soarta*: „...Căci soarta me a presupus/ Să mă fac pe-aicea Rus,/... Și ghicitam eu cândva/Astfel soarta a lua?! A lua un jug în spate/...Să port numele de Rus/ Și să fiu avan supus/ La poporul ista crud// Ce năbușit-au până la Prut/... Și rupt de vatra părintească/ Am răsărit în țara cea rusească” [14, p. 202]. Aceste versuri, scrise la un moment crucial atât pentru Imperiul Rus, care se afla în perioada reformelor și se simțea mai puternic ca niciodată, cât și pentru poporul român, ca rezultat al unirii Țării Moldovei cu Țara Românească, al formării statului România, marchează renașterea idealului basarabenilor și trezirea de noi speranțe pentru poporul basarabean, inclusiv pentru o parte din nobilimea din Basarabia.

Prin urmare, nobilimea din Basarabia, deși s-a încadrat activ în sistemul administrativ țarist pentru a putea beneficia de drepturile și privilegiile specifice acestei categorii sociale, și-a păstrat totuși identitatea națională. Lucru confirmat de datele de arhivă, scrierile, notițele, comentariile contemporanilor autohtoni și străini. Identitatea națională s-a manifestat prin păstrarea titlaturii vechi, aplicarea semnăturilor în paleografie moldovenească, conflictele interminabile cu reprezentanții administrației imperiale și ai armatei țariste, atitudinea negativă față de încadrarea alogenilor în diferite domenii sociale și politice, lupta pentru păstrarea legislației autohtone, a limbii române, păstrarea obiceiurilor și tradițiilor românești, comunicarea în limba română, ascultarea muzicii lăutărești etc. Astfel, nobilimea a avut un rol important în procesul de promovare a identității și conștiinței naționale, pentru că dacă țărăniile au fost cei care au păstrat spiritul românesc, din rândul nobililor s-au ridicat personalități care au promovat unirea teritoriului dintre Prut și Nistru cu țara mamă – România, care au demonstrat latinitatea și romanitatea celor din Basarabia, că adevărata limbă este cea română, iar istoria a fost una cu cea a Țării Moldovei până la anexare.

AMENAJAREA SPAȚIULUI DE LOCUIT

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea marea majoritate a populației a continuat să locuiască în mediul rural care își păstrează specificul său tradițional. Procesului de transformare a fost supus, în special, spațiul urban: în anii '60-'70 ai sec. al XIX-lea în Chișinău au fost pavate străzi, instituit telegraful, construită calea ferată și înființată „konka”, – tramvaiul tras de cai. Alte schimbări în mediul urban s-au produs în domeniul arhitecturii, ca de exemplu construcția mai multor locuințe care reprezentau o decădere a stilului „empir turque”, precum și locuințe ale nobililor construite după proiectele renumitului arhitect al Chișinăului Alexandr Bernardazzi – N.E. Donici, Tereza Ghica-Comănești, I.V. Cristi, N. Casso și Gh. Donici.

În așa fel, pe parcursul secolului al XIX-lea, pe întreg teritoriul al Basarabiei apar, rând pe rând, curți boierești și conace, unul mai deosebit ca altul. În stil „empir turque” este casa Olgăi Catargi de la Cobâlnea. Casa nu era înaltă, dar impunătoare, cu un balcon susținut de coloane groase. Mobila era în stil „empire”, iar de la paharnicul Petrache s-au păstrat în conac un portret-acuarelă și costumul său național. O icoană veche îi reprezenta, după obiceiul timpului, pe boieri: „Apostolul Petru foarte înalt, stând lângă o Sfântă Ecaterina, mititică”. Un alt conac în stil empire a aparținut boierului Carastati, transformat ulterior într-un castel gotic cu o arpă a lui Eol pe acoperiș ce răsuna departe la orice adiere de vânt [16, pp. 118-119, 128]. La Cubolta, nu departe de orașul Bălți, conacul familiei Leonard se înalță pe un deal, în mijlocul unei grădini, având în față patru coloane mari. Palatul are un exterior impunător. Casa lui Pavel Șt. Leonard era deosebită prin interiorul său: lumina lustrelor și a candelabrelor se revărsa pe parchetul acestor săli întinse, cu numeroase plane și acea mobilă stilizată, care ne duce cu gândul la epoca statuțelor de porțelan de Sevres și de Saxa ce ornamentează frumos semicoloanele din colțurile încăperilor, cu podele de parchet negru-cafeniu închis, cu sobe de teracotă austriacă [17, pp. 314-316]. Constantin Stamati Ciurea, după căsătoria cu Maria Ficher von Albach, s-a așezat, în anul 1860, cu traiul la conacul din Caracușeni, județul Hotin, unde și-a construit o frumoasă casă în stil „Louis XV”, înconjurată de un parc, îngrijit de grădinari francezi, cu serele pline cu flori și plante rare. S.D. Urusov, susținea că „în conacele basarabene ale moșierilor bogați puteai întâlni un mare lux (...), uneri luminate cu electricitate (...), dulapurile de cărți sunt pline de romanele cele mai noi”, iar relatând despre locuința familie Hertza dânsul notează că „au fost

aduse din Italia mobilă cu in crustații, instrumente muzicale, o masă de biliard, veselă scumpă (...)” [18, p. 109].

Faptul că în viziunile nobililor casele lor reprezintă un spațiu care le garanta siguranța, ca și în primele decenii după anexare, este argumentat și de comportamentul nobilului Nicolae Ștefan Casso. Acesta avea la conacul său de la Chișcăreni un salon mobilat stil rococo, iar fiecare scaun, fotoliu și canapea erau tapitate cu mătase din trei culori simbolice: roșu, galben și albastru, care reprezentau, de fapt, culorile naționale românești. Tot aici era expusă colecția de cele mai frumoase costume naționale românești: țărănești, boierești și domnești, iar boierul încuraja vechea industrie moldovenească a covorărie [19, p. 263]. În așa mod, N. Casso, care avea în permanență în fața ochilor săi simbolul Statului român – tricolorul, ținea la stilul vechi moldovenesc al bisericilor și la costumele naționale; susținea muzica națională românească etc.

Totodată, observăm că moșiile reprezintă un spațiu al siguranței, precum și o unitate economică, pentru că aducea anual un anumit venit, important pentru întreținerea și asigurarea existenței familiei boierești. Perceperea moșiei drept o sursă de venit era o componentă a nobleței, de care ținea cont administrația țaristă la recunoașterea titlurilor nobiliare. De exemplu, pentru ca nobilii să poată participa la alegerile nobiliare în cadrul Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia, aceștia urmau să dispună de un venit anumit. De aceea, mareșalii ținutali/județeni, când prezentau listele participanților, trebuiau să identifice venitul nobililor. De exemplu, în listele nobililor din județul Soroca pentru participare la alegerile nobiliare din 1841, moșiile deținute îi aduceau funcționarului de clasa a XIV-a Ion Brăescu un venit anual de 3 000 ruble, funcționarului de clasa a XIV-a, nobilului Dumitru Russo – 2 000 ruble, funcționarului de clasa a X-a Ion Crușevan – 2 500 ruble, funcționarului de clasa a VII-a Iordache Râșcan – 8 000 ruble, lui Ion Cheșco – 6 000 ruble, funcționarului de clasa a XII-a Nicolae Leonard – 6 000 ruble, funcționarului de clasa a X-a Constatin Bodescu – 2 600 ruble [20, f. 23 v-25]. În informația despre venitul pe care-l aduc moșiile nobilului sunt prezentate și anunțurile de vindere a acestora. În anunțul de vindere a proprietăților nobilului Varfolomeu se menționează că: moșia Cosăuți aducea un venit anual de 3 700 lei, moșia Coțeleni – 2 150 lei, moșia Seledjeni – 900 lei, târgușorul Criuleni – 7 720 lei, Biciușca – 3 520 lei, Muncești – 7 000 lei [21, 2-4 verso].

Pe lângă practicarea agriculturii, nobilii dețineau pe moșii mori de apă sau de vânt, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea – mori cu aburi. De exemplu, la începutul secolului al XX-lea în județul Bălți nobilii aveau în posesie 27

de mori cu aburi. Printre aceștia se numără nobilii Hristofor Anuș, Ion Balș, Ion Buznea, Boris Buznea, Alexandru Leonard, Nicolae Donici, Alexandru Râșcan-Derojinski [22, pp. 1-15] etc. Nobilii aveau și fabrici de spirt. De exemplu, Gheorghe Leonard deținea fabrica de spirt pe moșia Boghicieni, județul Chișinău [23, f. 1-1 verso], iar T. Tomuleț – la Lăpușna [24, p. 1]. Perceperea moșiilor ca sursă de venit este dovedită și de investițiile făcute de nobili în moșiile lor, în special în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De exemplu, funcționarul de clasa a VIII-a, Nicolai Mandro, a luat credit pentru a planta soiuri de viță-de-vie de peste hotare și din Crimeea, pentru a achiziționa un teasc modern, pentru a finaliza construcția uscătorilor de fructe (care îi vor da posibilitatea de a le exporta în regiuni îndepărtate ale Rusiei) și pentru a extinde în dimensiuni beciul, astfel încât în el să încapă mai multe butoaie cu un volum de 1 000 vedre de vin [25, pp. 38-39].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au păstrat preferințele nobililor pentru amenajarea spațiului din jurul conacului, mai mulți nobili transformând grădinile lor în adevărate parcuri. Bunăoară, Constantin Cazimir fondează un parc frumos în satul Grinăuți, Vasile Stroescu – parcul din satul Stolniceni, precum și complexul Livadă-Parc dendrologic la Brânzeni; A. Vinogradski – parcul din satul Iarova, Ioan Bogdan – parcul de la Cuhureștii de Sus, Ștefan Leonard – cel de la Cubolta etc. Studiarea acestor parcuri create de nobili ne permite să constatăm că arborii, arbuștii și plantele decorative sădite erau aduse din diferite țări și continente. Spre exemplu, pentru Parcul din Cuhureștii de Sus au fost aduse plante din Europa, Caucaz, America de Nord, China, Africa de Nord, Japonia etc. Parcul de la Cubolta a lui Ștefan Leonard era extins pe 8 ha de pădure, în majoritate creșteau stejari, tei, aluni, cireși și foarte multe flori, inclusiv trei havuzuri: havuzul mare care o avea sculptată în centru din marmură albă pe Dafna, și alte doua mai mici, care reprezentau un copil cioplit în marmură ținând între genunchi un pește mare, și, respectiv, o mamă stând în picioare, cu un prunc în brațe. De jur-împrejurul conacului, de-a lungul aleilor împletite și intersectate, erau amplasate 27 de busturi din marmură albă, pe postamente de granit. Postamentele erau aduse din Polonia, iar busturile sculptate și transportate din Atena, majoritatea înfățișând filosofi și poeți ai Greciei Antice [17, pp. 314-315].

Analiza reprezentărilor spațiului în mediul nobilimii basarabene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ne permite să identificăm multiple ipostaze. Pe de o parte, identificăm un nobil care manifestă credință față de administrația țaristă prin felul cum își amenajează și stăpânește spațiul său, cum își planifică și își petrece timpul, un nobil care tinde spre modernizare

și acceptă tendințele modei promovate de funcționarii ruși sau împrumutate din Occident. Această situație era frecvent întâlnită la oraș. Pe de altă parte, identificăm ipostaze (de multe ori în persoana aceluiași nobil) caracteristice nobilimii din mediul rural, sau felul cum nobilii se manifestă pe moșiile lor prin viziunile lor tradiționaliste, mai puțin supuse schimbării. D.C. Moruzi prezintă această dublă ipostază, prin exemplul nobilului din Basarabia, Andronache Donici. Acest boier „ținea caifet rusec” la Chișinău și îi cinstea pe musafiri „după datinile rusești, cu obișnuitul pahar de ceai... îmbrăcat după ultima modă... rar să-l întâlnești pe uliță fără ordinul Sfintei Ana la gât”. Aici, în capitala regiunii, nu găseai un „vernopodanyi” decât boierul Andronache: „vorbea rusește, mânca bucate rusești și bea la ceai rusec toată iarna și veșnic era vârat pe la guvernator și pe la toți rușii...”. La țară însă era altfel de om, „îl găseai veșnic în cerdac... îmbrăcat după vremea de afară”. Acolo te cinstea cu dulceți și cafele, iar masa lui era curat moldovenească! Căci așa avusese înțelegere cu cucoana D-sale: la oraș să fie ruși ca toți rușii, iar la țară neași moldoveni. La țară venea cuconul Andronache „să se odihnească și să se întremeze în huzurul și obiceiurile în care fusese născut; așa că gospodăria și casele de la moșie, erau mai mult de răzeș chiabur decât de boier mare și de neam, cum era” [37, pp. 150-151].

MODELELE COTIDIENE ALE POPULAȚIEI

Organizarea balurilor rămâne în continuare unul dintre modelele specifice de petrecere a timpului liber al nobilimii basarabene. Balurile organizate de nobilime erau însoțită de muzică și dansuri. Trebuie să constatăm că, deși administrația țaristă, pe parcursul secolului a XIX-lea, a tins să promoveze *mazurka* și *valsul* în loc de *horă*, iar cântecul *Doamne, păzește-l pe împărat* în loc de *doinele* de un profund lirism ale poporului român, totuși acestea s-au păstrat în subconștientul nobilimii și izbucneau în diferite situații. Spre exemplu, la balul dat în 1862, în cinstea plecării guvernatorului Fanton de Verayon, s-au făcut auzite sunetele horei vechi moldovenești, care s-a preschimbât în joc iute și i-a încadrat în dans pe tineri și bătrâni, care cu lacrimi în ochi dansau din tot sufletul dansul acesta, izgonit din saloanele oficiale [29, pp. 63-64].

Cu puternice emoții și sentimente vorbește despre *doină* Pavel Crușevan. El o caracterizează ca o taină a sufletului românesc al nobililor din Basarabia, *doina* fiind „cântecul popular al Basarabiei, plin de o tristețe nemărginită”. De fapt, autorul face o alegorie la soarta poporului român, care a avut mereu de suferit din cauza polonezilor, ungurilor, turcilor, tătarilor, caza-

cilor, rușilor. El afirmă că *Doina* este cântecul popular al Basarabiei, „creată, pentru a cânta basarabenilor despre neputința lor, lipsa de voință și lipsa de energie în această veșnică luptă, dar și a-i îndemna să-și apere pământul pe care ei s-au născut, acea bucățică de pâine care au moștenit-o de la tați și bune”. La baluri, în timpul ospețelor, orchestra neapărat interpreta o *doină*, iar conform mărturiilor contemporanilor, „bătrâni și bătrânele obligatoriu vărsau lacrimi, clătînând cu tristețe din cap..., în aceste lacrimi se ascundea ceva profetic și fatal” [26, pp. 115-116].

Ideea că *doinele* erau omniprezente în viața nobilimii basarabene o constatăm și în lucrările lui Constantin Stere. Descriind balurile și sărbătorile de familie organizate pe moșiile nobililor din Basarabia, el susține că „întotdeauna la sindrofiile boierești nu lipsea, bineînțeles, nici Lemeș, lăutarul cu taraful lui”. Autorul îl prezintă pe lăutarul Lemeș ca pe o „instituție socială din Basarabia de pe vremuri, psiholog, el știa să se facă indispensabil la toate petrecerile de boieri, și apărea, poate chiar fără invitație, la momentul potrivit, oriunde știa că va fi bine primit”. Specialitatea lui (Lemeș), afirmă Constantin Stere, pe lângă muzica de dans, erau cântecele moldovenești, care-i emoționau mai cu seamă pe boierii bătrâni. Este interesant cazul descris de Constantin Stere despre o sărbătoare organizată în casa unui boier, când mareșalul regional, „uitând de fumurile de mareșal al nobilimii din împărăția rusă, porunci lui Lemeș... „zi-ne o *doină* moldovenească... știi, ca ciocârliă.. cerând acest lucru de repetate ori, încât situația se accentuase atât de tare... că apăreau multiple semne de întrebare din partea reprezentanților administrației ruse prezenți în sală”. Situația a fost salvată de un nobil de origine poloneză care a menționat: „Domnilor, ca supuși credincioși ai Majestății Sale țarului tuturor Rusiilor, să bem un pahar pentru gloria și sănătatea Majestății Sale Împăratul Alexandru Nicolaevici. Urraaa” [27, pp. 9-11].

Astfel, pentru anii '70 ai secolului al XIX-lea tradiția ne-a păstrat numele vestitului lăutar Lemeș de la Bălți, care era purtat de la un capăt al Basarabiei la altul pe la nunțile și petrecerile boierești. Vioara și vocea lui fermeca lumea, o făcea să plângă și să râdă. Lăutarul Lemeș interpreta cântecele și *doinele* românești într-o manieră în care stârnea admirația tuturor și trezea în sufletul românilor basarabeni doruri nu tocmai plăcute guvernului rus. În timpul războiului din 1877-1878, în regiune era vestit conducătorul unei orchestre, Iancu, care executa cu multă însuflețire *Doina*, *Copilița*, *Doi ochi* și *Să mor cu tine*. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, din rândul nobilimii basarabene s-au afirmat, la nivel european, mai mulți reprezentanți în domeniul muzicii, printre care cântă-

reața Valentina Cuza, pianistul Alexandru Ziloti, compozitorul Andrei Illiașenko etc. [16, pp. 144-145]. Aceste baluri erau însoțite de obicei de mese copioase. Despre un ospăț organizat de nobilimea din Basarabia menționează și cneazul S.D. Urusov: „pe la ora 3 de zi ne-am așezat la masa plină de sticle și gustări de tot felul. Potolindu-ne foamea, am purces leneș la continuarea prânzului, care consta din patru feluri sățioase, fără supă. După ce am stat la vreo oră și jumătate, eu așteptam cu nerăbdare posibilitatea de a merge la plimbare, dar s-a dovedit că avusesem de a face doar cu aperitivul basarabean și că prânzul basarabean încă nu începuse. Au servit doua feluri de supă și încă șapte farfurii enorme cu diverse bucate sățioase. (...) Ne-am ridicat de la masă pe la ora 7 seara; la ora 11 urma să cinăm” [18, pp. 111-112].

Totodată, analiza presei la începutul secolului al XX-lea, realizată de istoricul Dinu Poștarencu, ne permite să identificăm prezența la Chișinău a orchestrelor și interpreților de muzică din România: sextetul condus de violonistul I.G. Dimitriu, cu participarea sopranei Sofia Alexandrescu și a violoncelistului I.V. Alexandru, orchestra internațională sub conducerea violonistului și cântărețului N.S. Ștefănescu, capela românească din București sub conducerea lui Alexandru Dimitrie Antonescu, precum și o orchestră militară, Opera Comică din România, sub bagheta lui Grigoriu, cu participarea primadelor acestui teatru de operă, Virginia Miciora Elena Apateanu și a tenorului operei române, N. Leonard [28, pp. 290-291].

În contextul în care Imperiul Rus era implicat în războaiele ruso-turce (1853–1856, 1877–1878), s-au produs anumite schimbări în modelele de relaxare și distracție ale nobililor, aceștia încercând să-și demonstreze credința față de administrația imperială. Despre petrecerea timpului liber după anii '50-'70 ai secolului al XIX-lea relatează D.C. Moruzi, și anume că „familii băștinașe de boieri se adunau serile să facă scamă și bandaje pentru răniți”. Deoarece Imperiul Rus era implicat în războaiele ruso-turce (1853–1856, 1877–1878), această schimbare în modul de a petrece timpul liber, în viziunea noastră, este doar aparentă, iarași pentru a-și demonstra loialitatea față de administrația imperială. Astfel că, susține D.C. Moruzi, „Domnița Ruxandra se ducea mai mult la Catargiu, la mătușa-sa bătrână Cru-penschi, ori la Dumitrache Rusu. Mai primea și acasă, unde se făcea ceva muzică. Iorgu Balș îi poftea uneori la masă în frumosul său palat, prefăcut astăzi într-o instituție de binefacere pentru fete sărace” [39, p. 42].

O altă formă de distracție pentru boierii din Basarabia, în special în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost teatrul. Prima trupă de teatru de artiști moldoveni din Iași care au venit în Basarabia a fost

cea a lui Teodorini, în anii 1862–1863. În 1868 vine la Chișinău trupa artistului ieșean Nicolae Luchian, care după mai multe obstacole întâmpinate pentru obținerea permisiunii de la guvernul rus, dă la teatrul Grosoman o serie de reprezentații teatrale românești, în jur de 40 de spectacole. Repertoriul trupei lui Luchian a fost compus în mare parte din piese din viața poporului, în special în baza lucrărilor lui V. Alecsandri. S-au jucat piesele: *Cinel*, *Cinel*, *Fluierul fermecat*, *Urâta satului*, *Florin și Floricica*, *Scara mâței*, *Nunta țărănească*, *Piatra din casă* etc. [14, p. 148]. Și S.D. Urusov menționează că cele „două săli de teatru, una în Amfiteatrul Pușkin, alta la Adunarea Nobililor dădeau posibilitatea, atât de a avea la Chișinău o trupă dramatică permanentă, cât și de a oferi trupelor de la Odesa și din alte părți aflate în turneu” [18, p. 146].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe timpul cald a apărut un nou obicei: între orele 17:00 și 19:00 toți veneau cu trăsura la „Bulevardul Soborului” și se plimbau pe alea alăturată de strada principală – în fața Mitropoliei. Practic, toată societatea nobiliară a Chișinăului era prezentă la aceste plimbări, „unii veneau cu cucoanele la braț și cu patru-cinci copii, alții numai cu cucoanele sau numai cu copii (...). Cei care erau neînsurați venea numai cu săbiile, de erau militari, ori de erau civili numai cu vârguța sau bastonul”. În același timp ofițerii călăreau în mijlocul străzii, ca și tineretul nobilimii. Astfel, ziua ajungea spre sfârșit și fiecare se grăbea într-un salon, unde, în dansuri și la masa de cărți, petrecea noaptea [29, p. 63].

Nobilimea basarabeană este antrenată în organizarea și desfășurarea unor acțiuni de binefacere. În timpul războiului ruso-româno-turc din 1877–1878, nobilii din Basarabia, la cererea Societății de îngrijire a răniților și bolnavilor, au trebuit să asigure, sub formă de voluntariat, transportarea răniților prin regiune. La 17 octombrie 1877, reprezentanții Societății intervin cu rugămintea ca Zemstva gubernială să asigure cu haine groase, încălțăminte, plăpumi etc. bolnavii și răniții în procesul de transportare de la gara feroviară la spital. Nobilimea și Zemstva din Basarabia au donat 1 000 de ruble pentru achiziționarea articolelor necesare în timpul transportării răniților și bolnavilor de la gara feroviară până la spital [30, f. 1-19 verso]. În anul 1878, întru îndeplinirea circularei administrației țariste, urmau să fie donați bani pentru procurarea corăbiilor în scopul completării flotei ruse. La sfârșitul războiului, nobilii basarabeni aduc sincere felicitări Majestății Împăratului cu prilejul eliberării popoarelor creștine din Balcani de sub jugul turcesc, prin aceasta confirmându-și încă o dată credința și supunerea față de administrația rusă [31, f. 2-2 verso].

În acțiuni de caritate sunt încadrate și femeile, reprezentante ale nobilimii basarabene. În Basarabia, în 1884, a fost format primul Comitet de binefacere, care întemeiază un spital pentru copii, acesta fiind unicul adaptat pentru tratament profesionist și chirurgia infantilă. Deschiderea și existența spitalului se datorează unor inimoase epitrope, printre care amintim reprezentantele familiei Catargi: Maria Mazarachi; Ana Crupenschi, soția baronului Stuart; Olga Catargi; Eugenia Ralli; Maria Schmidt, născută Cristi etc. La Societatea „Crucea Roșie” au activat cu mult sacrificiu Sofia Crupenschi, Tatiana Gore, Ana A. Cazimir, Elena Boutmy de Katzmann și altele [18, pp. 140-141].

Continuă să funcționeze, la Chișinău, Clubul englezesc unde nobilii preferau să petreacă timpul liber. Faptul că membrii acestui club erau aproape în exclusivitate boieri de viță veche care își aveau originea în Moldova și urmașii acestora demonstrează că respectiva categorie a căutat să se mențină ca prestanță și tradiție, ținând la distanță pe reprezentanții altor medii, care apăruseră și se înmulțiseră în mare măsură pe parcursul administrației rusești [32, p. 5]. De obicei, clubul era plin de lume, vizitatorii se adunau la mesele de jocuri de cărți în jurul orei două și plecau iarna pe la orele 3-4 de noapte, iar vara stăteau și până chiar și la orele 6-7 dimineața [18, p. 152]. Cluburi ale nobilimii existau și în alte orașe ale Basarabiei. În 1865 locuitorii Hotinului, copiind modelele din orașele mari ale Imperiului Rus, au creat un club în care numărul femeilor a crescut de la patru la 20 [33, p. 13].

Un element specific pentru societatea basarabeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la care participau în mare parte reprezentanții tuturor categoriilor sociale, au fost expozițiile de mărfuri, organizate de către autoritățile țariste pentru promovarea industriei și agriculturii ruse în cuprinsul imperiului și în plan extern, dar și pentru protejarea ei de concurența celei occidentale [36, pp. 165-184]. Expozițiile agricole aveau loc nu numai la Chișinău, ci și în alte orașe basarabene. Spre exemplu, la Edineț, începând cu anul 1896, se organizau anual expoziții unde, alături de nobili, a fost înregistrată participarea la această manifestare a țăranilor, observându-se ridicarea progresivă a nivelului gospodăriei țărănești. Dintr-o dare de seamă publicată la 1916, rezultă că în decursul a 20 ani în cadrul acestor expoziții au fost prezentate peste 12 000 mostre, din care 9 000 aparțineau țăranilor. Cele 6 000 piese premiate ale țăranimii au adus o vădită încurajare a gospodăriei sătești, care a beneficiat de premii generoase – unelte moderne, vite, păsări de soi și peste 27 000 de ruble în numerar [16, p. 152].

Reprezentanții vechii societăți locale manifestau un interes deosebit față de alergările de cai. În Basarabia

se alegea anual *Comitetul pentru organizarea întrecerilor de cai*, acesta fiind format din nobili, stăpânii herghelilor și alții care doreau să devină membri ai comitetului respectiv. Fiecare membru trebuia să depună o taxă în valoare de 25 de ruble asignate. De exemplu, în anul 1842 au fost aleși următorii membri ai Comitetului de organizare a întrecerilor de cai: nobilul Dumitru Russo, nobilul Nacco, stolnicul Nicolai Catargi, nobilul Cazimir, nobilul Buzâca, nobilul Mihail Ralli, nobilul Ștefan Rossetti, funcționarul de clasa a X-a Botezatu, funcționarul de clasa a IX-a Stamati, nobilul Cheșco etc. [37, f. 80]. Spiritul sportiv al câtorva crescători și amatori de cai, în frunte cu generalul Popovici, Dimitrie Semigradov, L. Russo, Haralambie Marchetti, E. Castano, a dat ființă Societății hipice din Chișinău, care a avut mai multe sesiuni de curse. Societatea s-a grupat în jurul Clubului Nobilimii din Chișinău fondat în 1864 [16, p. 154]. Dacă pentru administrația țaristă scopul acestor curse era de a încuraja și a identifica rasele de cai, atunci pentru nobili era o posibilitate pentru propria afirmare în societate. După cum menționa Costache Negruzzi, „galeria era plină de dame frumoase, frumușele și mai slutișoare, toate cu deosebite capele și mode de contra-bandă, pentru că Odesa, fiind port franc, se însărcinează a îmbrăca pe basarabence; și e curios a le vedea pe toate cu toalete răcoroase și frumoase și stofele englezești și franceze cum foșnesc trecând cu despreț pe sub barba vameșilor, care privesc strâmbându-se și strângând din umeri” [38, p. 30]. Distrugerea proprietăților mari a dus însă la nimicirea faimoaselor herghelii de cai și drept urmare, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, acest model cotidian dispărea din societatea basarabeană.

Astfel, în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se produc o serie de schimbări la nivelul identităților, sensibilităților, moravurilor și modelelor cotidiene existente în mediul populației basarabene, în special al elitelor. Totodată, este necesar să menționăm că pentru procesul de schimbare a mentalității este caracteristică păstrarea acelor structuri stabile (arhetipuri), care se perindă din generație în generație, fapt ce a rezultat pentru nobilimea basarabeană cu dublarea de cele mai multe ori a personalității sale. Astfel, identificăm crearea unei duble ipostaze: *pe de o parte* – un nobil cu o mentalitate schimbată, pe care îl vedem prezent în instituțiile administrației țariste sau la alte activități ale vieții publice, unde se manifestă ca persoană cu idei avansate, după ultima modă, aflat, de obicei, în serviciu imperial, față de care manifestă credință și supușenie; *pe de altă parte* – un nobil, care continuă aceleași modele mentale perpetuate și menținute prin intermediul memoriei colective, pe care le manifestă în primul rând pe moșiile sale, în viața privată, personală, departe de „ochii” administrației țariste.

BIBLIOGRAFIE

1. Iorga N. Despre utilitatea generală a studiilor istorice, în: *Generalități cu privire la studiile istorice*. Iași: Polirom, 1999. 398 p.
2. Iorga N. Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei, în: *Generalități cu privire la studiile istorice*. Iași: Polirom, 1999. 398 p.
3. Cuciu M. N. Iorga și istoria mentalităților, în: *Studii și materiale de istorie medie*. Vol. XI, 1992. pp. 144-150.
4. Bagdasar N. *Filosofia contemporană a istoriei*. București: Societatea Română de Filosofie, 1930. 285 p.
5. Nicoară S. *Mentalități colective. Imaginarul social*. Istoria în durată lungă. Cluj-Napoca; Accent, 2009, 300 p.
6. Boga L.T. *Populația (etnografie și statistică)*. Chișinău: s.n., 1922. 26 p.
7. *Pervaya vseobshchaya perepis' naseleniya Rossiyskoy Imperii 1897 g.* Tom III. Bessarabskaya guberniya. Izdanie Tsentral'nogo statisticheskogo komiteta Ministerstva vnutrennikh del./Pod redaktsiy N.A. Troynitskogo.
8. Gherasim C. Dinamica și structura etnică a nobilimii din Basarabia în secolul al XIX-lea, în: *Studia Universitatis Moldaviae, Seria Științe umanistice*, nr. 10 (110), 2017, pp. 140-158.
9. Nakko A. Bessarabskaya oblast' v istoricheskom, ekonomicheskom i statisticheskom otnoshenii (rukopis'). Kishinev, 1879. (Manuscrisul se păstrează în Fondul de manuscrise al bibliotecii Universității de Stat din Odesa).
10. Lașkov N.V. O sută de ani de la trecerea Basarabiei către Rusia, 1812–1912. Chișinău: Tipografia Administrației Gubernială, 1912. 93 p.
11. Boldur Al.V., *Istoria Basarabiei, Vol II*. Chișinău: Timpul, 2016. 270 p.
12. Negru Gh. *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*. Chișinău: Prut Internațional, 2000. 199 p.
13. Gherasim C. Ideea unității naționale în lucrările literare semnate de nobilii basarabeni, în: *secolul al XIX-lea*, în: *Glasul Bucovinei*, nr. 1-2 (Anul XXV), nr. 101-102, Cernauți-București, 2019, pp. 118-134.
14. Ciobanu Șt. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*. Chișinău: Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, 1992. 270 p.
15. Calistru D., Voroneanu C. Între Orient și Occident: mentalități în tranziție (Principalele Române în a doua jumătate a secolului XVIII – prima jumătate a secolului XIX), în: *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*, 2006, nr. 44, pp. 185-206.
16. Bezviconi Gh. *Profiluri de ieri și de azi*. Articole. București: Editura Librăriei Universitare I. Cărăbaș, 1947.
17. Tarhon P. *Parcurile vechi boierești din Republica Moldova*. Chișinău: Pontos, 2013. 637 p.
18. Urusov S.D. *Însemnările unui guvernator*, Chișinău, 1903–1904. Chișinău: Cartier, 2019. 247 p.
19. Pelivan I., Ștefan Nicolae Casso, în: *Fapte trecute și basarabeni uitați*. Chișinău, 1992, pp. 97-103.
20. Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 88, inv. 2, d. 390.
21. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 438.
22. *Pribavleniya k № 34, Bessarabskie Gubernskie vedomosti za 1917 g.*
23. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1079.
24. *Bessarabets, politicheskaya, literaturnaya i ekonomicheskaya gazeta*. God 5, № 54.
25. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1997.
26. Krushevan P. Doyna, în: I. Izhboldina, «Zhivaya starina» v proizvedeniyakh russkikh literatorov Bessarabii kontsa XIX – nachala XX vv. Kishinev: Civitas, 2012, pp. 115-117.
27. Stere C. În preajma revoluției. Roman (1-2.). Chișinău: Hyperion, 1990. 597 p.
28. Poștarencu D. *Destinul românilor basarabeni sub dominație țaristă*. Chișinău: CEP USM, 2012. 546 p.
29. Bezviconi Gh. *Semimileniul Chișinăului*. Chișinău: Museum, 1996. 96 p.
30. ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 1978.
31. ANRM, Fondul 88, inv. 1, d. 1981.
32. Văcăraș V. *Nobilimea Basarabiei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în: *Destin românesc*. Revista de Istorie și cultură, An VII, Chișinău/București, 2000, nr. 28. pp. 3-46
33. Rumyniya. *Rasskazy o Bessarabii, Bukoviny, Moldavii i Valkhii (s istoricheskim ocherkom)*, Odessa, Tipografiya L. Nitche, 1868.
34. Arbore Z. *Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chișinău: Novitas, 2001. 790 p.
35. Dumitru C. Moruzi, Starostele Toader de la Dănuțeni (Basarabia), în Dumitru C. Moruzi, *Scrieri*, vol. II, Chișinău: Știința, 2014, pp. 199-204.
36. Emilciuc A. *Reprezentanți ai Basarabiei la expozițiile de mărfuri din Imperiul Rus și Europa Occidentală (1829-1869)*, în: *Tyrageția*, Seria nouă, nr. 2(29), 2020, pp. 165-184.
37. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1051.
38. Negruzzi C. *O alergare de cai (Скачка)*, în: Negruzzi C. *Negru pe alb*. Cucurești/Chișinău: Litera Internațional s.a.
39. Moruzi D.C. *Pribegi în țară răpită*. Roman social basarabean. Partea I. Iași: Institutul de Arte grafice N.V. Ștefăniuc & Co, 1912.